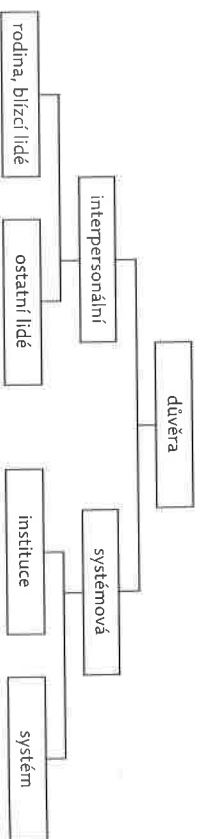

v druhé lodi, které neznáme. Co se týče důvěry systémové, o té můžeme uvažovat také ve dvou rovinách: za prvé jako o důvěře v konkrétní instituce a za druhé jako o důvěře v celý politický systém, tedy jako o legitimizaci režimu (viz obrázek 1.3.4.). Tato kategorizace nám dále poslouží jako základ uvažování o vztahu důvěry a demokracie.

OBRAZEK 1.3.4. Kategorizace důvěry

Důvěra je dnes často studována v rámci tématu sociálního kapitálu, neboť dle některých teoretiků představuje jednu z jeho dimenzí. Zkoumání důvěry pomocí tohoto konceptu navíc umožňuje její systematické studium ve vztahu k dalším složkám sociálního kapitálu, jako jsou například sociální síť apod. Pojmu sociální kapitál se proto budeme věnovat v následující kapitole, kde představíme jeho pojetí, konkrétní konceptualizace a teorie. Tento koncept nám také napoví více o důležitosti výše uvedeného členění interpersonální důvěry pro zkoumání role důvěry v demokratickém systému.

4. KONCEPT SOCIÁLNÍHO KAPITÁLU⁴⁸

Markéta Sedláčková, Jiří Šafr

Sociální kapitál je pro naše uvažování důležitý tím, že představuje spojující článek mezi konceptem důvěry a demokracie. Cílem této kapitoly proto nebude ani tak jednoznačná odpověď na otázku „co to je sociální kapitál“, ale spíše se pokusíme ukázat, jakých podob může sociální kapitál nabývat a čím je tento koncept přínosný pro pochopení role důvěry v demokracii.

Koncept sociálního kapitálu nabízí ucelený rámec jak teoretického uvažování, tak empirického zkoumání skupinových a společenských vazeb. Za jeho rostoucí popularitou se skrývá jak zaměření na studium pozitivních důsledků sociability, tak zkoumání sociálního kapitálu jako skrytého zdroje moci a vlivu individuí i společenských skupin [Portes 1998]. Vzhledem k velké kontroverzi mezi jednotlivými přístupy k pojmu sociální kapitál je i jeho definice dosti nejednoznačná. Nejčastěji bývají uváděny dvě základní složky, které sociální kapitál utvářejí. První tvoří dimenze objektivní síťové struktury (neformální vazby a členství v dobrovolných organizacích), druhou subjektivní charakteristika vazeb – důvěra (důvěra v druhé lidi, důvěra v instituce) [Paxton 1999]. Mnoho autorů dokonce ztotožňuje důvěru přímo s konceptem kolektivního sociálního kapitálu. Proti tomu se ale někteří vymezují, přičemž upozorňují na problematičnost směřování sociálního kapitálu s důvěrou, normami a dalšími veřejnými statky a příklánějí se spíše ke zkoumání jejich vzájemných kauzálních vztahů.

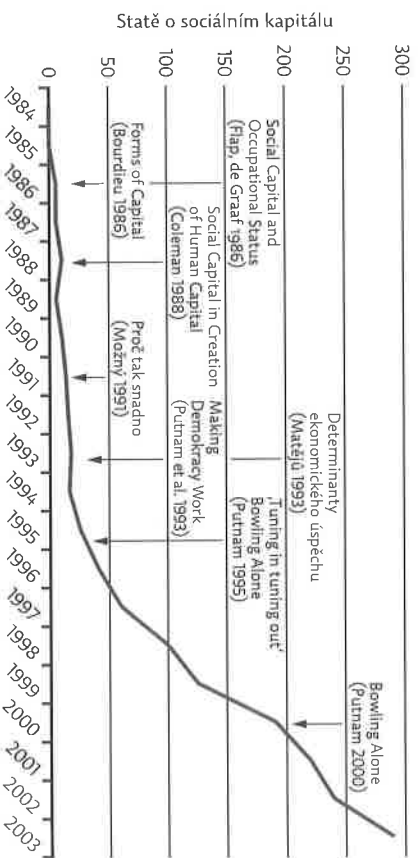
4.1. Vývoj konceptu sociálního kapitálu

Žádné jiné téma v sociálně vědním výzkumu pravděpodobně nezažilo takovou enormní expanzi jako v posledních dvou desetiletích kon-

48 Tato kapitola vychází z publikace Sociální kapitál. Koncepty, teorie a měření [Šafr, Sedláčková 2006]. Jejím hlavním autorem byl Jiří Šafr.

cept sociálního kapitálu.⁴⁹ Jen mezi lety 1981 až 1995 se v sociologii počet odborných statí s touto problematikou více než zpětinásobil [Wall et al. 1998]. A to o tomto období lze ještě hovořit jako o prvopočetním, neboť skutečná lavina studia sociálního kapitálu se objevuje až od poloviny 90. let, mimo jiné i v návaznosti na populární díla Roberta Putnama [Putnam, Leonard, Nanetti 1993; Putnam 1995] (viz obrázek I.4.1.). Těžště studia se v této době začalo pomalu přesouvat nejen do politikologie a ekonomie, ale sociální kapitál pronikl ze sociálních věd do veřejného diskurzu i praktické politiky.

OBRÁZEK I.4.1. Počet publikací o sociálním kapitálu – klíčové zahraniční a české statí v letech 1984–2003 (adaptováno a doplněno dle [Halpern 2005]).

Problematika sociálních vazeb, solidarity a koheze přitom představovala centrální téma sociologie od jejího zrodu. Na význam neformálních sociálních sítí, zejména občanských sdružení pro rozvoj demokracie, poukázal například již zmiňovaný Alexis de Tocqueville [(1835–1840) 1990: 145]. Přestože implicitně se rolí sociálních vztahů od dob Emila Durkheima zabývala celá řada sociologů, explicitně se samotný pojem sociálního kapitálu objevuje až v sedmdesátých letech 20. století, mimo jiné v souvislosti s teorií kolektivního jednaní. Doprve ho v sociálních vědách použili, víceméně spíše metaforicky, americký ekonom Glenn Loury⁵⁰ a francouzský sociolog Pierre Bourdieu.

49 Ilustrují to např. rozsáhlé přehledy Fina [2001] a Fielda [2003], z hlediska kolektivního paradigmatu (viz dále) pak Halperna [2005].

50 Glenn Loury [1977, 2001] pojímá sociální kapitál jako sadu zdrojů pocházejících z rodinných vztahů a sociální organizace v komunitě, která hraje důležitou roli při ko-

Podstatou sociálního kapitálu „jako investice do sociálních vztahů“ se ale sociologie zabývala již před zavedením samotného pojmu zejména při studiu sociálních sítí (Granovetter 1973; Burt 1982; Lin et al. 1981a, 1981b) [Portes 1998]. Jednalo se o čisté instrumentální pojetí sociálního kapitálu, jehož základní premisou bylo, že lidé vstupují do sociálních vztahů a utvářejí společenské sítě za účelem tvorby zisku. Tento směr tzv. nové ekonomické sociologie v čele s americkým sociologem Nanem Linem zkoumal například uplatnění sociálních sítí při hledání práce či dosahování individuálního statusu, investice času a energie do sociálních vztahů a jejich uplatnění při obchodování, zkrátka to, co lze označit jako sociální zakotvenost ekonomického jednaní. Známým se pojem stal až díky teoretickému a empirickému rozpracování amerického sociologa Jamese Coleman, přičemž do středu zájmu sociálně-vědního výzkumu se problematika sociálního kapitálu dostává v 90. letech, mimo jiné také díky jeho popularizaci skrze dílo amerického politologa Roberta Putnama.

4.2. Dvě základní pojetí sociálního kapitálu: individuální a kolektivní

I přes množství přístupů k sociálnímu kapitálu, jakož i rozdílnosti jeho konceptualizace v různých vědních oborech lze na obecné rovině vysledovat ustavení dvou v zásadě odlišných perspektiv sociálního kapitálu. Tato dvě pojetí se liší z hlediska nositelů – „majitelů“ sociálního kapitálu, způsobu vzniku a efektů kapitálu. Základním rozlišovacím kritériem je otázka, přináší-li sociální kapitál zisk jednotlivci, uzavřené skupině (rodině, komunitě), či celé společnosti, tedy představuje-li sociální kapitál soukromý, či veřejný statek [Grotaert et al. 2004]. Zároveň tato paradigma odráží dvě odlišné roviny významu sociálních sítí pro jedince. Jednou rovinou sociálního kapitálu je schopnost těžit z potenciálu kontaktů pro vlastní užitek. Tento typ nazýváme individuální mobilizační, neboť slouží aktérovi k dosažení jeho individuálních cílů prostřednictvím mobilizování jemu dostupných zdrojů v sociální síti. Vedle něho je však třeba odlišit individuální interakční sociální kapitál, který je tvořen samotnou sociální interakcí, jde tedy o míru sociability jedince, která je důležitá například pro internalizaci sociálních norem. Tento typ

tivním a sociálním vývoji dítěte a mladého člověka. Přestože jeho pojetí je na první pohled blízké Bourdieuho, který ho chápe jako výhody ve vlastnictví elit, Loury akcentuje spíše jeho omezující význam.

se pak pochopitelně stává konstituční složkou jak individuálního mobilizačního, tak i kolektivního sociálního kapitálu produkujících pozitivní externality pro celou komunitu nebo společnost na makroúrovni.⁵¹ Na základě tohoto rozdělení můžeme hovořit o dvou základních, na sobě do značné míry nezávislých podobách sociálního kapitálu: individuálním (individuální zdroj) a kolektivním (komunální či veřejný statek).

První přístup, spojený s individuální formou, je typický pro ekonomickou sociologii a sociologii vzdělávání (teorie lidského kapitálu a teorie sociální reprodukce, zastřešené v obecné teorii jednání za pomoci mobilizace sociálních zdrojů). Naproti tomu pojetí kolektivního sociálního kapitálu se ustavilo zejména v politologii, politické sociologii a ekonomii. Pro naše téma důvěry a demokracie je klíčový zejména tento druhý přístup. V dalším výkladu se zaměříme na tři pravděpodobně nejvlivnější teoretiky sociálního kapitálu – Pierra Bourdieu, Jamese Coleman a Roberta Putnama – kteří zároveň vymezili základní okruhy zkoumání společnosti pomocí konceptu sociálního kapitálu. Navíc zmíníme ekonomizující pojetí sociálního kapitálu Francise Fukuyamy a sociálně politický přístup Davida Halperna.

4.3. Sociální kapitál jako nástroj reprodukce ve společnosti – Bourdieu, Coleman

4.3.1. Sociální kapitál jako „elitní síť známostí“ (Bourdieu)

V sociologii první a zároveň jedna z nejuváděnějších definic sociálního kapitálu pochází od francouzského sociologa Pierra Bourdieu, který ho vymezuje jako „množinu aktuálních nebo potenciálních zdrojů, která vychází z vlastnictví trvalé sítě více či méně institucionalizovaných vztahů a známostí, jinými slovy z členství ve skupině, které vybavuje každého člena kolektivně vlastněným kapitálem, tedy různými oprávněními“ [Bourdieu 1980: 2]. Kapitál tedy Bourdieu chápe jako jakýkoli zdroj účinný v dané sociální oblasti, který akterovi umožňuje dosáhnout specifických zisků. Bourdieu se ovšem distancuje od ekonomického pojetí kapitálu a spojování jeho teorie s ekonomizujícím přístupem vysvětlujícím lidské jednání pouze vědomým účelovým jednáním [Bourdieu, Wacquant 1992].

Je také nezbytné podtrhnout dnes často opomíjenou souvislost, že Bourdieu vytvořil koncept sociálního kapitálu v rámci studia reprodukce sociálních tříd (kulturní antropologie sociální reprodukce [Field 2003]), v níž ho zajímal zejména proces vzájemné přeměny různých forem kapitálu (ekonomický, kulturní a symbolický). Celkový objem jednotlivých kapitálů a jejich vzájemná struktura podle něj odděluje jednotlivé sociální třídy (v Bourdieuho pojetí dominantní, střední a dělnické). Podstata Bourdieuovy teorie spočívá v tom, že schopnost reprodukovat sociální postavení, zejména buržoazie, není pouhým výsledkem vlastnictví ekonomického kapitálu, byť ten hraje dominantní roli, ale je uskutečňována také pomocí investic do kulturní spotřeby a praktik (kulturní kapitál) i sociálních vztahů (sociální kapitál). Hodnotu sociálního kapitálu musí tedy akter aktivně udržovat, neboť rozsah sítě známostí není přirozeně ani sociálně jednou provždy dán, jako například rodina nebo příbuzenstvo. Pro naše téma důvěry je důležité, že vazby v sítích se však musí vyznačovat důvěryhodností a spolehlivostí a současně být pozitivní [Paxton 1999], neboť podstatnou vlastností je jejich vzájemnost (často na principu logiky závaznosti daru [Smart 1993; Kabele 1999]). Sdílený kredit zvyšuje vnitro-skupinovou soudržnost, důvěru a solidaritu členů (v Bourdieuho pojetí třídy či její frakce). Tím ovšem zároveň „podporuje meziskupinovou nedůvěru a zápas, tj. „antagonizmus a konflikty mezi skupinami, jejichž sítě důvěry a sociálních norem se vyznačují vzájemnou nedůvěrou a projevy neuznání či vyloučení sítí a norem jiných skupin“ [Lewandowski 2006: 9].

U Bourdieu nemůže být sociální kapitál vytvořen jedincem, ale pouze skupinou, a v tomto smyslu je tedy vlastnictvím skupiny. Tento klíčový aspekt jeho konceptu sociálního kapitálu bývá často opomenut resp. nesprávně čten, neboť někdy je jeho pojetí chápáno pouze jako ryze individuální kapitál ve smyslu schopnosti jedince aktivizovat klientelistické sítě pro vlastní zisk. V podstatě lze s jistým zjednodušením říci, že Bourdieu nahlíží na sociální kapitál jako na nástroj elit při mezigenerační reprodukci, vnitrogenerační mobilitě a sociálním uzavírání.

4.3.2. Sociální kapitál jako normy spolupráce (Coleman)

James Coleman [1990], o kterém jsme se již krátce zmínili v první přehledové kapitole, ve své teorii sociální směny popisuje fungování vztahů založených na dlouhodobě opakované směně a síťové struktuře. Vychází sice na jedné straně z paradigmatu racionální volby, odmítá ale extrémní metodologický individualismus kdáv iednání

51 Podrobněji k jejich měření viz Šafr. Sedláčková [2006].

zakotvuje v sociálních vztazích a strukture. Právě za tímto účelem Coleman vyvinul pojmový nástroj – sociální kapitál, který podle něj představuje jak aspekt sociální struktury, tak výstavbu aktérů v této struktuře; slouží tedy jako spojující články mezi mikro- a makro-strukturou.

Na rozdíl od lidského či finančního kapitálu, které mají povahu soukromých statků, většina forem sociálního kapitálu (např. sociální normy a sankce) mají povahu kolektivního statku zakotveného v sociálních vztazích, z něž profitují všichni účastníci. Například David Halpern ale podotýká, že skutečnost, že sociální kapitál není klasický soukromý statek, ještě neznamená, že je to klasický veřejný statek, neboť většinou stejně slouží pouze omezenému okruhu osob [Halpern 2005: 22].

Skutečnost, že aktér vytvářející sociální kapitál často „získá jen malou část vzniklého užítku,“ dle Colemana vysvětluje, proč „do sociálního kapitálu bývá nedostatečně investováno“ [Coleman 1988: 119]. I když se Colemanem uváděné příklady slouží k objasnění definice („pojištění“ vzájemnou důvěrou mezi obchodníky na dominantním trhu, důvěra mezi pacienty a lékaři, dohled nad dětmi v sousedské komunitě) nezabývají případnými negativními externalitami jednání těchto více či méně uzavřených skupin či komunit, Coleman si je vědom, že sociální kapitál užitečný pro jednu skupinu, může být škodlivý pro jinou [Coleman 1990: 302].

Coleman rozlišuje několik základních forem sociálního kapitálu: závazky a očekávání, které závisejí na důvěryhodnosti sociálního prostředí (struktury); kapacitu sociální struktury z hlediska toku informací (informační kanály) a normy doprovázené účinnými sankcemi [Coleman 1988: 119]. Efektivita norem závisí na míře uzavřenosti sociální struktury. Zásadní podobu sociálního kapitálu představují normy, které vedou k potlačení individuálního sebezájmu a k jednání ve prospěch kolektivu. Takovéto normy jsou důležitě při překonávání problému vytváření veřejných statků. Významnou roli plní sociální kapitál v Colemanově pojetí při akumulaci lidského kapitálu. Coleman použil koncept sociálního kapitálu pro analýzu mezigenerační reprodukce lidského kapitálu při výchově dětí, kdy konkrétně sledoval závislost úspěchu ve škole na velikosti sociálního kapitálu rodiny.

Pro naše zkoumání je velmi zajímavé Colemanovo chápání sociálního kapitálu jako jakýchsi dobropisů, tedy „poukázek na důvěru“ (*credit slips*). Když člověk udělá něco pro jiného, vytváří tím závazek důvěry. Vlastnictví většího počtu takových „poukázek“ vůči více lidem tak lze přirovnat k finančnímu kapitálu. Přestože vět-

šina těchto závazků zůstává nesplacena, neboť nejsou vždy navzájem souměřitelné, je nutné, aby zde panovala důvěra v to, že závazky budou v budoucnu nějakou formou oplaceny [Coleman 1988: 102]. I tento zdánlivě altruistický typ důvěry ale nakonec v Colemanově podání vynutivá spíše jako pouhá vypočítavost – dodržují závazky, aby je druzí vůči mně také dodrželi.

Přestože Coleman v mnohém překonává rigorózní přístup teorie racionální volby, jeho přístup zůstává v mnohém utilitaristický, neboť hlavní motivací k důvěře je pro aktéry výhodnost a výnosnost důvěřování [srov. Keller 2009: 57–58]. Jako poněkud nerealistická se jeví také jeho koncepce základů moderních sociálních sítí na převážně tradičních ctnostech a hodnotách, které přitom v dnešní společnosti jednoznačně mizejí [Keller 2009: 60]. S tímto poněkud nostalgickým přístupem k sociálnímu kapitálu se setkáme například i u Putnama či dalších reprezentantů komunitarizmu.

4.3.3. Srovnání Bourdieua a Colemanovy koncepce

Ač jsou východiska Colemana a Bourdieua do značné míry rozdílná, jedna věc je spojuje. Oba dospěli ke konceptu sociálního kapitálu skrze zájem o mechanismus úspěšnosti ve škole a její vliv na reprodukci sociálních nerovností [Coleman 1987, 1988; Bourdieu, Passeron 1977]. V Bourdieua pojetí je důraz kladen zejména na hodnotu sociálního kapitálu pro privilegované aktéry (jedince, rodiny i celé frakce z dominantní třídy), kteří prostřednictvím svých konexí s jinými privilegovanými nositeli ostatních forem kapitálu budují svou statusovou pozici, zejména pak v situaci, kdy se jim nedostává ekonomického a kulturního kapitálu. Hlavní charakteristikou Bourdieua sociálního kapitálu je tedy výlučnost. Naproti tomu Coleman chápe sociální kapitál jako nástroj k vysvětlení problému kolektivního jednání, tedy toho, proč rozdílní lidé, včetně těch, kdo jsou ve společnosti relativně znevýhodnění, navzájem v určitých situacích kooperují, i když by se na první pohled zdálo, že je pro ně výhodnější své bezprostřední zájmy naplnit prostřednictvím vzájemné soutěže [Field 2003]. V Colemanově pojetí, jakož i u autorů paradigma kolektivního sociálního kapitálu, sociální kapitál svou třídní výlučnost ztrácí, stává se demokratičtější.

Co se týče vlastnictví kapitálu, v Bourdieua pojetí nemůže být kapitál vytvořen samotným jedincem, ale pouze skupinou, a v tomto smyslu je tedy vlastnictvím skupiny. Aktér (jedinec, rodina, třída) něco vlastní, což je založeno v jeho sociálních vztazích, jeho znalostech atd. Tato aktiva si může vytvořit, tedy akumulovat svou pra-

ci. V Colemanově koncepci představuje sociální kapitál jak aspekt sociální struktury, tak výbavu aktérů v této struktuře. Jeho pojetí tedy osciluje někde mezi individuálním a kolektivním a navrhuje meho označovat jako komunitní vzhledem k tomu, že se vztahuje jak k jedinci, tak k užším komunitám (např. k etnickým, profesním skupinám).

4.3.4. Sociální kapitál – jako sítě kontaktů a známostí – v české sociologii

76 |

Na problematiku sociálního kapitálu se pozornost české sociologie zaměřila v podstatě ještě v období před propuknutím boomu výzkumu jeho kolektivního typu.⁵² Bylo to především v rámci studia mezigenerační mobility a dosahování vzdělanostního statusu. Později konceptu sociálního kapitálu využila česká sociologie významně také jako jednoho z vysvětlujících mechanismů postsocialistické vnitrogenerační mobility, zejména při utváření nových elit.

Zevrubně představil Bourdieu, ale i Colemanovo pojetí sociálního kapitálu, a především originálně aplikoval při svém výkladu pádu socialistického režimu Ivo Možný v esejí *Proč tak snadno...* [(1991) 1999a]. Sociální kapitál chápe jako instrumentální osobní kontakty udržované za účelem získávání nedostatkového zboží a služeb (protektce v duchu oblibeného hesla „musíme si pomáhat“).

V jeho pojetí tak tvoří součást ekonomiky daru jako systému „shánění nasazením sociálního kapitálu“. Jde tedy o aplikaci teze o konverzi kapitálů na ekonomickou směnu v nedostatkové ekonomice. Na jednom místě dokonce Možný hovoří o „trhu kapitálu sociálního a symbolického“. Připomeňme, že Bourdieuhovo teorie [1979] pojednává o mezigenerační transmisi třídního postavení aktérů vybavených nestejnými objemy a kompozicemi různých forem kapitálu. Nevýhodou sociálních zdrojů vlastněných a mobilizovaných rodinnými klany za socialismu bylo, že ač kumulovatelné, byly v tehdejšímu režimu jen obtížně mezigeneračně přenositelné. Jak Možný trefně poznamenává: „Špinavé známosti nelze v žádné bance uložit a pak v jiném kontextu použít, špinavé peníze ano.“ [Možný (1991) 1999a: 111] Rodinné sítě okupovaly prakticky veškerý veřejný prostor, tedy kolonizovaly stát. V pozdním socialismu začaly být i tyto sítě příliš omezující a nedostatečné k legitimizaci způsobů nabývání ekonomického kapitálu establishmentu, což dle Možného přispělo k pádu komunismu.

Kromě zmíněné průkopnické esejí Ivo Možného významně přispěl na rovině empirického zkoumání sociálního kapitálu Petr Matějů [Matějů et al. 1991; Matějů 1993; Matějů, Lim 1995; Matějů, Vításková 2006]. Ten, podobně jako Možný, pojímá sociální kapitál jako schopnost respondenta mobilizovat v případě nutnosti sítě neformálních kontaktů, tj. účast v neformálních sociálních sítích vzájemně výhodných kontaktů a známostí. Ukazuje, že skrze konverzi sociálního na ekonomický kapitál docházelo na počátku 90. let ke zvyšování životních šancí během transformace u těch, kteří byli vybaveni sociálními sítěmi z minulého režimu a byli schopni je aktivizovat, například pro získání řídicích funkcí či pro vstup do podnikání v režimu novém. V devadesátých letech byla ve výzkumech věnována také pozornost vzniku a fungování lokálních politických institucí na místní úrovni. Roli sociálních sítí při vzniku lokálních politických elit, zdroje jejich legitimacy a politické autority zkoumá studie Lenky Buštkové [1999]. Vznik nových sítí charakterizovaly dvě fáze: počáteční rozvolnění sítí založených na předrevolučních známostech a jejich přeskupení a zpevnění při procesu vzniku nových zájmových koalic v lokální politice.

Přístup blízký Colemanově pojetí sociálního kapitálu (sociální důvěra a spolková participace rodičů) uplatňuje například sociolog Arnošt Veselý při analýze přenosu sociálního kapitálu z rodičů na jejich děti v průběhu socializace [Veselý 2006].

Český sociolog Jan Keller navazuje zejména na Bourdieuhovo koncept sociálního kapitálu, přičemž další vývoj konceptu směřem k jeho využití na všech úrovních společnosti a pro všechny sociální skupiny považuje za nešťastný. Dochází tím podle něj k rozmlžení tohoto konceptu, neboť se stává do určité míry pouze synonymem sociálních sítí [srov. Keller 2009: 54–56]. Při úvahách o úpadku sociálního kapitálu na úrovni celých společností proto Keller nepoužívá tohoto pojmu, ale analyzuje problematiku důvěry a sociálních sítí samostatně.

Ve společnosti s vysokou mírou obecné důvěry se neformální osobní sítě navazují snadno, ale nemají velký význam. Naopak ve společnostech s nízkou mírou důvěry mají osobní konexe velký význam, velmi složitě se ale získávají [Keller 2009: 124]. Pro jednotlivé společenské třídy to podle Kellera znamená následující. Dolní vrstvy jsou vůči okolní společnosti nedůvěřivé a ona vůči nim, zbyvá jim proto pouze důvěra v nejužší okruh lidí. Horní vrstvy si důvěru mohou dovolit, cítí se pány situace, neboť proti rizikům jsou do velké míry finančně zajištěny. Střední vrstvy jsou na obecné důvěře v druhé lodi existenčně závislé. To se týká například i charakteru

| 77

jejich profesí, neboť v oblasti služeb, v nichž se většina střední třídy pohybuje, je důvěra nejcennějším kapitálem. V případě společenské krize, kdy se horní vrstvy uzavrou do sebe a dolním vrstvám už propad nehrozí, ocitají se střední třídy v největší nejistotě, neboť nedíspónují majetkovým zajištěním.

Podle Kellera souvisí pokles důvěry ve společnosti tedy jak s křizí sociálního státu v poslední čtvrtině 20. století, tak s úpadkem středních vrstev [Keller 2009: 117–119]. Souvislost mezi poklesem důvěry ve společnost a situaci středních tříd je podle něj následující: Střední třídy se již necítí být strategicky důležité pro horní vrstvy, což přispívá k jejich nedůvěře vůči nim. Zároveň ztrácení víry v lepší budoucnost a obávají se propadu na dno společnosti, distancují se proto od spodních vrstev. Současné společnosti možná ani tolik nehrozí jednoduchá polarizace mezi chudými a bohatými, ale dle Kellera se jedná spíše o to, že „dosud soudržná budova společnos-ti se stále výrazněji rozpadá do tří navzájem oddělených sociálních světů. Nedůvěra mezi nimi roste, zatímco důvěra v rámci nich je mizivá.“ [ibid.: 121] Nezastupitelnou roli státu při vyvažování ten-dence k uzavírání se jednotlivých společenských skupin zdůrazňuje také David Halpern, o jehož modelu utváření a podpory sociálního kapitálu pojednáme v závěru kapitoly.

4.4. Komunitní sociální kapitál

Jestliže v Bourdieuho pojetí představuje sociální kapitál zejména základ nerovnosti, kolektivní sociální kapitál je chápán naopak jako základ soudržnosti celé společnosti, resp. komunity. Již Coleman poukázal na to, že „sociální kapitál nemůže být soukromým stat-kem žádné osoby, která z něj profituje“ [Coleman 1990: 315]. Put-nam rozšířil Colemanův přístup vztahem k rodině a užší komunitě (normy, síť, důvěra, reciprocita) na celý národ, resp. širší regiony a zaměřil svou pozornost na pozitivní externalitu privátních soci-álních sítí pro celou společnost [Putnam et al. 1993]. Jeho pojetí v sobě obsahuje jak aspekty strukturální (vazby, síť), tak kulturní (závazky, normy a hodnoty).⁵³ Sociální kapitál v tomto zorném úhlu snižuje transakční náklady, vytváří blaho pro všechny a přispívá k celospolečenské soudržnosti. Z reprezentantů kolektivního pojetí představíme blíže koncepci Roberta Putnama a Francise Fukuyamy.

4.4.1. Sociální kapitál jako síť občanské angažovanosti (Putnam)

Jestliže jak Bourdieuho, tak Colemanův koncept ovlivnil význam-ně teoretické bádání v sociálních vědách, vydání Putnamovy stati Bowling Alone [1995],⁵⁴ popisující pokles občanské participace ve Spojených státech, způsobilo vstup tematiky sociálního kapitálu do veřejného diskurzu. Zároveň se dá říci, že odstartovalo vznik sa-mostatného výzkumného odvětví studujícího pozitivní účinky so-ciálního kapitálu na nejrozmanitější oblasti společenského i indivi-duálního života. Inspirován teoretickou definicí Colemana posouvá Putnam sociální kapitál z oblasti dosahování vzdělání do veřejné sféry, zejména politiky a fungování demokracie obecně, čímž mu přisuzuje roli zdroje na makrosociální úrovni.

Svou definici formuloval Putnam v rámci empirického výzkumu občanských struktur v italských regionech v 70. a 80. letech: „Soci-ální kapitál odkazuje k vlastnostem sociální organizace, jako jsou důvěra, normy a síť, které usnadňují koordinované jednání, a tak přispívají k výkonnosti společnosti.“ [Putnam, Leonardi, Nanetti 1993: 167] Základní formu sociálního kapitálu u Putnama představu-jí síť občanské angažovanosti. Později ale Putnam [2000] významně rozpracovává, ale také rozšiřuje své pojetí sociálního kapitálu, čímž se kontury konceptu zcela rozníží, neboť zahrnuje tak širokou škálu aktivit – od zájmu o politiku, přes chození do kostela až po rodinné nedělní piknikování v přírodě – až je třeba se vážně ptát, co tuto směsici vlastně spojuje [srov. Keller 2009: 66]. Hlavním ar-gumentem jeho teorie přitom je, že veškeré tyto aktivity přispívají k podpoře demokracie. Podle českého sociologa Jana Kellera se ale tak v Putnamově pojetí stává ze sociálního kapitálu jakýsi majetek nemajetných, čímž je legitimizována jejich možnost participace na demokracii [ibid.: 76]. Podrobněji se Putnamově tezi budeme věno-vat v druhé části v kapitole 3.

4.4.2. Ekonomické pojetí sociálního kapitálu: rodinná versus spontánní soudržnost (Fukuyama)

Putnamově pozitivně funkcionálnímu pojetí je blízký přístup Fran-cise Fukuyamy, který reprezentuje ekonomický proud, pro nějž

53 Tento přístup ke studiu sociálního kapitálu označuje Field [2003] za funkcionální.

54 Téma článku Bowling Alone: America's Declining Social Capital [1995] Putnam ná-sledně rozpracoval ve své knize Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community [2000].

sociální kapitál představuje především obecné společenské klima snižující transakční náklady směny [srov. Woolcock 1998; Woolcock, Narayan 2000, Fukuyama 1995; 1999]. Fukuyama chápe sociální kapitál jako „způsoblost, která vyrůstá z obecně panující důvěry ve společnost či v její části“ [Fukuyama 1995: 26]. Od ostatních forem lidského kapitálu se podle něj sociální kapitál liší za prvé tím, že je většinou vytvořen a dále předáván prostřednictvím kulturních mechanismů, jako jsou náboženství a tradice, a za druhé, že je do- sažitelný pouze skrze skupinové jednání, ne skrze jednání, v němž se jednotlivec zaměřuje pouze sám na sebe. Osvojení si soudržnosti je sice mnohem náročnější než osvojení jiných forem lidského kapitálu, ale za to se jedná o vklad, který nelze jednoduše přeměnit či zničit, neboť je založen na dlouhodobě utvářených etických zvyklostech [ibid.: 26–27]. Ve srovnání se sociálním kapitálem, jak ho chápe Pierre Bourdieu, tedy jako sít stýků a známostí, které je jedinec schopen mobilizovat pro svoji potřebu, klade Fukuyama velký důraz na složku důvěry a soudržnosti, tedy zejména na dopad sociálního kapitálu v rámci celé společnosti, v čemž se jeho pojetí v mnohém shoduje s Putnamovým.

Vliv typu soudržnosti na ekonomiku je dle Fukuyamy velmi významný a projevuje se ve všech jejích složkách: je ovlivněna celková struktura národní ekonomiky, jednotlivá odvětví průmyslu, role státu, ale i běžné pracovní vztahy. Celkový vliv se může projevit i v hrubém domácím produktu konkrétní země [Fukuyama 1995: 342]. Fukuyama si bere na pomoc závěry bádání Roberta Putnama, podle něhož typ politické kultury předpovídá míru výkonnosti ekonomiky dané společnosti lépe než samotné ekonomické faktory [ibid.: 104]. Takovému kauzální tvrzení provokuje otázku, není-li tomu naopak, tedy zda určitý ekonomický systém neovlivňuje míru spontánní soudržnosti. Současné empirické výzkumy prováděné v kulturně rozdílně založených společnostech se liší v prokázání směru závislosti mezi občanskou kulturou a ekonomickou výkonností země. Stále více se ukazuje, že debata je pravděpodobně podobně podstaty jako otázka: „Co bylo dříve, slepice, či vejce?“

4.4.3. Kritika konceptu komunitního sociálního kapitálu

Přes svou velkou popularitu má ale koncept sociálního kapitálu, zejména jeho kolektivní či komunitní typ, své problematické stránky. Například český sociolog Jan Keller poukazuje na hybridnost tohoto konceptu, který vychází z mechanického sloučení prvků dvou zcela rozdílných myšlenkových proudů – spojení „pospolitostních

chností (analyzovaných komunitními studiemi) s logikou individuálního kalkulu (obsaženou v teorii racionální volby)“ [Keller 2009: 73]. Hlavní problém tohoto konceptu proto tkví ve snaze sloučit neslučitelné, tedy individualistické sledování vlastního zájmu a racionální kalkul se vztahy vzájemnosti a důvěry. U teorií, které zdůrazňují především prvek investice do sociálních sítí a očekávání jejich výnosů (Bourdieu, Coleman), princip kapitálu sice funguje, ale použití tohoto konceptu pro situace, v nichž jde o nezištné jednání, či veřejnou angažovanost poněkud pokulhává. Podobně francouzští sociologové Antoine Bévort a Michel Lallement poukazují na to, že koncept sociálního kapitálu podřizuje veškeré hodnoty včetně přátelství či náboženské víry principu užitečnosti [Bévort, Lallement 2006: 15–16]. U teorií zaměřujících se naopak na sociálněkollektivní přístup s důrazem na důvěru, vzájemnost a blaho komunity (Putnam, Halpern), pak vyvstává otázka, co mají tyto charakteristiky vlastně společného s mechanismem kapitálu.

4.5. Dva typy komunitního sociálního kapitálu: uzavřené a otevřené sítě důvěry

Pro naše uvažování je přístup kolektivního sociálního kapitálu důležitý z toho důvodu, že se významně zabývá důvěrou, jako složkou sociálního kapitálu, a jejími vlivy na kulturní, ekonomický i politický systém společnosti. Jednotlivé typy sociálního kapitálu se vůči sobě vymezují rozdílným vlivem na utváření sociální soudržnosti. Základní linie mezi dvěma typy sociálního kapitálu je přitom do velké míry totožná s dříve uvedeným členěním interpersonální důvěry na důvěru v užší, uzavřené okruhy osob a důvěru vůči lidem obecně. Typologie sociálního kapitálu dle jeho vlivu nám proto může pomoci přesněji vymezit dva typy interpersonální důvěry a porozumět jejich odlišným funkcím v demokratickém systému.

4.5.1. Důvěra vůči rodině versus spontánní sociabilita (Fukuyama)

Přestože sociální kapitál vyrůstá podle Fukuyamy už z důvěry na úrovni jednotlivých rodin, zásadní je právě překročení rodinné soudržnosti a rozšíření důvěry na oblast nepřibuzenských vztahů. V této souvislosti zavádí Fukuyama pojem spontánní sociabilita, která je podмноžinou sociálního kapitálu. Zde vychází z Durkheimova pojmu organické solidarity, která je výsledkem diferenciacie indivi-